

Opis kmetij in kmečkih rodbin se vsakič začne s predstavitvijo gospodarja in družinskih članov in z razlago priimka ali domačega imena. Sledi gospodarski oris – vrsta kmetijske dejavnosti, število živine, pridelki, zaslužek itn. Avtorja še posebej zanima geneza kmetije od prvih urbarskih zapisov naprej. Svojo raziskavo je namreč začel s preučevanjem urbarjev, v katerih je sledil razvoju stražiških kmetij ali hub.

Opisi življenja na kmetiji se ob koncu vsakega poglavja navadno prevesijo v navajanje anekdotičnih dogodkov v zvezi z opisanimi domačijami in posamezniki. To so nekakšne vaške »trač rubrike«, v katerih je avtor zbral vse, kar ljudsko izročilo pove pikrega, žalostnega ali veselega o Strašanih. Na ta način se v njegovem pisanju menjavajo zgodovinski podatki in ljudsko izročilo, največkrat pa mešanica obojega.

Avtor je še posebej ponosen na svoje ugotovitve o pojavu vinogradništva v Stražišču. Na to sta ga napeljali ledinsko ime Na vinogradu na južnem pobočju Šmarjetne gore in omemba viničarstva v urbarjih (od leta 1291 do 1450) v zvezi z dajatvami vina, za katere so bile v srednjem veku zadolžene t. i. viničarske kmetije v Stražišču. Ob Anžonovi kmetiji je odkril trto samorodnico – žametno črnino, ki je bila po navedbah prof. Terčelja v začetku prejšnjega tisočletja razširjena po vsem slovenskem vinorodnem ozemlju.

V besedilu je mnogo drobcev iz življenja Stražišča v različnih časovnih obdobjih. Največ podatkov je o zgodovini in kmetijskih dejavnostih, najdemo pa tudi podatke o prehrani in o družbenih odnosih. Nekatere človeške usode, omenjene v knjigi, so podobne zgodbam iz kmečkega življenja, ki jih je ovekovečil Tavčar. Zlasti npr. tista o prebegu Jurčkovih fantov v Ameriko, ker sta bila osumljena uboja v fantovskem pretepu.

Mirko Križnar je stražiški polihistor. Njegovo okorno, a krajevni zgodovini privrženo pisanje, včasih spominja na Valvasorja, ki je tudi rad ob zgodovinskih podatkih zabeležil kakšno ljudsko, le da Mirko Križnar do tega izročila ni nikdar kritičen, temveč ga spoštljivo zapisuje, da ga ne bi pozabili, doda pa še kakšno svojo domisljico in spomin. Zato so kmetje in drugi Strašani knjigo najtopleje sprejeli in v lokalnem glasilu *Sitar* še vedno ponatiskujejo posamična poglavja.

Knjiga je pomembna za ohranjanje krajevne pripadnosti in samozavesti. Stražišče namreč zgublja svojo identiteto, odkar je postalo kranjsko predmestje. Kmetje v tem kraju so bili vedno nosilci krajevne identitete, saj so tod naseljeni verjetno od prve omembe Stražišča leta 1002. Zaradi graditve industrije na Sorškem polju jim ni več usojeno dolgo življenje. Z njihovim izginotjem bo Stražišče dokončno zgubilo specifično podobo. Zato je knjiga Mirka Križnarja tudi spomenik zginuli krajevni kulturi in identiteti.

NK

Jurij Fikfak, *Ljudstvo mora spoznati sebe: Podobe narodopisja v drugi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, Forma 7, 1999. 242 str., ilustr., Summary.

»To delo je seveda narodopisne narave, a je bolj narodopisje konceptov in identitet ... kot ustanov, bolj je narodopisje nivojev, možnosti vzorcev realizacij kot pregled zgodovine etnologije.« (Str. 21)

Primera za sodobne razprave o disciplinarnih izročilih etnologije in družbenokulturne antropologije bi lahko bilo porečje, od koder se v reko – zgodovino disciplin(e) – steka

množica potokov in rečic. Raznorodna in raznovrstna, tudi različno motivirana sodobna dela povezujeta intelektualno ozračje in drža postmoderne družboslovja in humanistike (ali celo znanosti nasploh) – tj. poglobljen samopremislek v dialogu med preteklostjo in sodobnostjo.

Nespregledljiva sestavina tega dialoga je nenehno sopostavljanje branj (ali vnovičnih branj) 'starih' tekstov, poskusov, da bi jih dojeli v kontekstu dobe, ko so bili napisani, in razumevanj skoz pogled, ki ne more uiti aktualnim disciplinarnim diskurzom. Skratka, kakor pravi Fikfak, ko veda »*zarisuje podobo svoje zgodovine, piše tudi samo sebe*« (str. 9).

Pogleda od tukaj in zdaj ni mogoče odmisлити, ima pa tudi več epistemoloških implikacij. Pretekla strokovna prizadevanja aktualizira za današnjo rabo, skoz njeno perspektivo ji določa (nove, drugačne) začetke in očete, s tem pa tudi »*izbira in zagovarja tudi smer in horizont, ki ju zastopa, in ponuja današnjo, zeleno podobo zgodovine vede*« (prav tam). Ker se te perspektive spreminjajo od raziskovalca do raziskovalca, od generacije do generacije, od ene do druge usmeritve, šole, je prezentistični pogled inherentno gibalo razvoja disciplinarne zgodovine. Šele s tem, kar vemo danes, lahko, po mnenju Bachelarda in drugih zgodovinarjev znanosti, plodoviteje presojava preteklost. Zato mora biti zgodovinar kolikor je mogoče široko razgledan v disciplini, katere zgodovino piše. Tako gresta zavest o modernosti in zgodovinskosti z roko v roki. In v tem tiči aktualnost disciplinarne zgodovine, ki skoz vedno nove uvide osvetljuje preteklost, odkriva bele lise, poveliča zamolčano, kritično presoja poprejšnje poudarke.

Teh določenosti, ki jih avtor razgrne v uvodnem poglavju 'Pred podobami', se do nedavna pisci ali niso zavedali ali pa jih vsaj niso naglas premislili. Marsikod jih preberemo navržene, po drobcih, v pričujočem besedilu so strnjene v nadvse poučen epistemološki uvod. Odveč je poudariti, da ne velja le za refleksijo disciplinarne preteklosti, temveč tudi za sodobne raziskovalske napore.

V potočkih in rečicah poleg časovno-prostorskih postaj, vijug, slepih rokavov, zastalih jezov lahko vidimo tako nekatere temeljne težnje (npr. vsebinske, bibliografske, biografske, konceptualne, metodološke, ideološke in še katere) kakor kraje izvirov in tokov, ki se ob sotočjih zlijejo v to, čemur rečemo reka. Na sotočjih se izrisujejo meje med predznanstvenim in znanstvenim. Ob katera postavimo ločnice, je za zgodovinarja znanosti nasploh ali kake znanstvene discipline posebej eno pomembnejših vprašanj. Pomembnejših zato, ker z odgovorom nanj posredno odgovori na vprašanje, kaj je znanstveno in kaj ne. Torej, katere avtorje (z njihovimi prispevki) razglasiti za 'ustanovitvene očete' discipline na eni strani in kako obravnavati vse drugo gradivo, ki bi mu lahko rekli 'viri za etnologijo' ali, po Fikfaku, »*laično narodopisje*«.

Poznane nam podobe zgodovine slovenske etnologije so bile glede njenih izvirov bodisi zamegljene ali pa nekako samoumevne. Navsezadnje je bil prvi in najdoločnejši prav Kotnik, ki je mejo postavil v 'realistični' prelom z romantiškim narodopisjem, k Štreklju in Murku, drugi za njim so to predmetno-metodično ločnico bolj ali manj ponavljali, jo pri tem tudi ostrili s poglobljenjšimi metodološkimi argumenti (npr. Bogataj, Kremenšek, Kropcejeva, Stanonikova, Terseglav idr.).

Fikfak se ob tem vpraša, kaj je tisto, kar nekatere avtorje ali prizadevanja 'naredi' za znanstvene in druge takšne, da jih je mogoče imeti za obrobne, laične, amaterske. Ključ je v zavesti, »*da nekdo dela nekaj šele takrat, ko ve, da nekaj dela, z nujnim pridržkom ali dodatkom, da je potrebna samorefleksija posameznih dejanj ali postopkov, ki pripelje do takšne vednosti ali jo omogoči*« (str. 10) in manj v tem, kako oz. s kakšnimi termini zanazaj, ko disciplinarno polje še ni bilo izoblikovano, označujemo določene dejavnosti, npr. kot etnološke ali narodopisne.

Podnaslov dela (gre za nekoliko prirejeno disertacijo iz l. 1999) 'Podobe narodopisja v drugi polovici 19. stoletja' je premišljen: skladen z raziskovanimi problemi in dejstvi in nič manj z avtorjevim poudarjenim nazorom o potrebi večravninske osvetlitve, torej z dejstvom, »da ni ene same zgodbe, ker ni enega samega toka.« Tu bi predvsem dodali, da so pogledi na 'zgodbe' različno zainteresirani, kar bi veljalo, četudi bi, spekulirajmo, zares obstajala ena sama zgodba. Pri upodobitvi večravninskosti so bile avtorju v navdih semiotične, večrazsežno kontekstualne, polifonične obravnave dob in besedil, ki se vse zaposlujejo z vprašanjem, kako ponazoriti večplastnost in večrazsežnost. Avtor je pri tem ostal zvest gradivu, ki ga, po dovoljšnji argumentaciji, preprosto ni mogoče zlit v eno samo zaokroženo celoto: »zato je treba povedati veliko zgodb in vsaka pomeni ali predpostavlja drugo perspektivo. Poiskati kaže veliko ravnin in tiste, ki so bile že ubesedene, premisliti ali povedati drugače, predvsem pa je treba odkriti nove plasti, ... ker je naenkrat možnih več izhodišč in več pogledov, ... z več ravnin prikazati odpiranje različnih perspektiv.« (Str. 15-6)

In zakaj podobe 'narodopisja' in ne morda 'etnologije'? Tu je vodilo načelo, da je »[c]elotno tedanjo aktivnost najustrezneje poimenovati z imenjem tistega časa. Časovna distanca ... nas prisili, da ne postavimo prehitro enačaja med današnjimi in nekdanjimi prizadevanji, da ne iščemo takoj in ne dokazujemo kontinuitete in da upoštevamo eno osnovnih načel kvalitativne analize, da je namreč pomen vedno odvisen od sobesedila.« (Str. 23) Drugi tedaj rabljeni izrazi (nekoliko pogosteje zapisana etnografija, manj folkloristika, Trdinova etnognozija, narodoslovje) so bili bolj naključni kakor sistematični, zlasti pa bolj sinkretični in ne strogo ali nedvoumno definirani. 'Narodopisje' kot raziskovanje ljudske kulture se je, navsezadnje, utrdilo z Murkom in po njem tako rekoč do danes negovalo in spopolnjevalo disciplinarne zametke druge polovice 19. stoletja: samospoznavanje ljudstva in 'drugega' v njem, razmerij med lokalnim in nacionalnim, razmejevanj med domačim in tujim.

Avtorjeva spoznanja izvirajo iz problemov raziskovanja ljudske kulture v 19. stoletju. Opora za razumevanje ljudske kulture sta mu Eliasova teorija konfiguracij in komunikacijska teorija, ki poglobljeneje strukturirata razmerje med družbenimi plastmi. Ljudska kultura je kultura »večinoma deprivilegiranih plasti v razmerju do vladajočih, dvora in uradništva,« je neelitna kultura, kakor se nam danes izrisuje skoz branje orisov takratnih zbiralcev in raziskovalcev.

Pri tem se pisec sprašuje, kje so bile objavljene narodopisne vsebine, kdo je pisal o njih, kakšno je bilo pisčevo razmerje do upovedenega in kakšna sta bila jezik raziskovanca in raziskovalca: »Pomemben, sestavni del ali prostor ali svet, znotraj katerega se piše in oblikuje veda, je njen znanstveni govor ... Govor, ki ga pisec, raziskovalec ali zbiralec uporablja, pa je v veliki meri odvisen od prostora, v katerem sta razmišljanje ali opis objavljena, in ga na kratko imenujem **žanr**.« (Str. 13)

Za definiranje žanra oz. žanrov je bistven komunikacijski prostor (ta se je v pravem pomenu, tudi kot nadzorovan prostor, začel na Slovenskem oblikovati pravzaprav šele od sredine 19. stoletja, tja sodijo tudi okviri kompetentnih ustanov, pomembnih za razmejitve znanstvenega od drugih diskurzov; diskurzi so tudi odločilno zaznamovani bodisi z državnim, narodnim, domoljubnim, znanstvenim idr. interesi), tudi vsebina, še bolj pa »sama tehnologija in zgodovina opisovanja, tipizacij,« ki ji v dozdašnjih prispevkih k disciplinarni zgodovini ni bila namenjena skorajda nikakršna pozornost. Ne gre torej le za to, kaj se zapisuje in opisuje, temveč tudi predvsem kako: »Gre za tisto razumevanje razmerja med kodom in vsebino določenega besedila, pri kateri je izbira koda odločilna tudi za nadaljnjo vsebino besedila samega.« (Str. 21) Namreč: vsak žanr predpostavlja

posebno dojetanje (in način raziskovanja) realnosti. In v tem primeru je bilo pomembno ugotoviti, *»koliko so slovensko narodopisje in raziskovalci stereotipizirali ljudsko kulturo kot bledikav odsev preteklosti in koliko so doživljali številčnost naroda, ki so ga raziskovali, kot travmo. Koliko so zaradi tega želeli povezav z drugimi slovanskimi narodi in njihovimi učenjaki; na kakšen način so te upodobitve učinkovale na samopodobo in oblikovale slovensko narodopisje.«* (Str. 20)

Vpeljava premislekov o žanrih – kot pripomočkah za branje narodopisnih vsebin – je inovativna (pač glede na to, da se ne osredišči izključno na en žanr, npr. potopisje, temveč žanre nenehno sopostavlja, primerja drugega z drugim) in v tem delu plodovita v več pogledih: pozornost na žanre je najprej mestoma dopolnila že evidentirano narodopisno gradivo (spisi potopisnega in domoznanskega značaja, strokovni in znanstveni spisi), odkrila novo, zlasti pa ponudila nov pogled, *»zasuk perspektive«,* ki *»odpre dotlej še nevideno in neznano plast besedila.«* Žanr sam, s svojimi bolj ali manj kanoniziranimi pravili, pa posredno tudi pomaga razmejiti znanstveno od predznanstvenega pisanja.

Z žanrskega, torej tekstualnega izhodišča je Fikfak problematiziral interpretacijo razvoja slovenske etnološke misli s tipologijo razsvetljenstvo – romantika: *»Z današnjega stališča bi bilo to delitev verjetno bolje označiti kot nastavke dveh pogledov, folkloristike in etnologije, torej dveh razmeroma samostojnih disciplin ... Lahko rečem, da je (seveda zelo poenostavljeno povedano) raziskovani predmet prve discipline vezan na besedilo, pri čemer mu je sobesedilo ustrezen okvir; predmet druge pa je sobesedilo, kateremu služi besedilo kot konkretna ilustracija.«* (Str. 18) Ali krajše: žanr je tisti topos ali razgledišče za obravnavo, s katerega je bilo mogoče drugače ugledati še druge in drugačne 'dileme narodopisja' (3. razdelek). In to je bil tudi eden prvovrstnih namenov in tudi sklepnih spoznanj tega dela.

Uvodni razdelek 'Pred podobami' avtor sklene z opredelitvijo področja raziskave, katere namen *»je zastaviti drugačna izhodišča za razmislek o dogajanjih na področju raziskovanja ljudske kulture, ki se bistveno bolj opira na raziskave nekaterih uprašanj same produkcije in recepcije znanstvenih del.«* Kakor rečeno, so prostor za ogledovanje žanri, za analizo konkretnih besedil pa izhodišče naslednja vprašanja: razmerje zbiralcev, raziskovalcev do ljudske kulture, narodopisje kot polje laičnega in znanstvenega prizadevanja in jezik predstavitev.

Žanrsko raznovrstnost (2. razdelek, 'Žanri narodopisja') avtor poveže v tri večje skupine z razmeroma avtonomno pomensko vrednostjo (*»navodilo naslovniku, kako naj bere besedilo«*), za katere je mogoče reči, da najboljšeje predstavijo narodopisne vsebine: prednarodopisno literarčenje, potopisna literatura, domoznanska besedila.

Pri prvi (z)vrsti se mešajo še neizpiljene literarne ambicije in narodopisne prvine, tako da so motivi iz resničnega oz. vsakdanjega življenja okvir literarnemu dogajanju. Besedila so strokovno zanimiva zato, ker odslikujejo drobce iz življenja v mestnem ali podeželskem okolju. Dodajmo, da v analitično branje literarnih besedil usmerjen pogled etnologe še čaka podrobnejše obravnave.

Potopisni spisi so naslednji žanr, ki kot hibridna literarna zvrst ne odkrivajo in razkrivajo le daljnega in tujega (te vrste potopisi so že bili predmet etnološke analize v A. Baševih in Šmitkovih delih), temveč tudi domače okolje in tujosti v njem. Potopise 19. stoletja je mogoče po oblikovanosti in namembnosti (naslovniku) razvrščati različno, tako kakor kažejo v periodiki druge polovice 19. stoletja uredniške postavitev v različne razdelke, od poučnih, zabavnih, znanstvenih, krajepisnih itn. Ob njihovih splošnejših opredelitvah Fikfak sklene, da utegne biti potopisju *»lastna določena ambivalentnost, ki onemogoča*

odgovore znotraj neke znanstvene sistematike, ali večravninskost, ki onemogoča 'znanstvenost' potopisa samega. Vsekakor so ... jasno razvidni horizont in globina potopiščevega zanimanja za tujo kulturo, njegovi koncepti zbiranja in izbiranja gradiva ter njegova mentaliteta. Zdi se, da je potopis očitno na robu, na meji različnih žanrov (znanstvenega, literarnega...), brez znanstvene legitimacije in z navadno malo literarnimi ambicijami; da ga ta marginalnost dela še bolj zanimivega, saj morebiti odpira vprašanja, ki jih znotraj uveljavljenih diskurzov ni moč zajeti.» (Str. 45)

V poglavju o potopisu so razložene različice oblikovanja, v katerih so v ospredju težave samega pisanja (Verne), spoznavalske in raziskovalske ambicije (Majar), primerjalne prvine (Cegnar), trivialne vsebine, ironizacija (Erjavec, Stritar, Tušek), ki se dotakne tudi ljudstva kot nosilca izvirnega slovenskega izročila, čudenje nad 'neciviliziranostjo', drugačnostjo (Erjavec). Kako 'uporabna' forma je, pokažejo njegove instrumentalizacije (najslovitější v Levstikovem *Popotovanju od Littje do Čateža*), tudi za poudarjanje mej med domačim in tujim, izražanje solidarnosti z verskimi sobraty, tj. za zagovor krščanstva (npr. besedila o Bosni in Hercegovini). Sporočilo predstavljenih potopisov je ambivalentno razumevanje slovenstva. Ambivalentna je tudi komunikacija z informatorji, ki so veljali predvsem za 'pomožne ključarje narodne zakladnice', o piscih samih pa govorijo njihove problematične socializacije v stiku s tujim, bodisi podeželskim, kmečkim ali oddaljenim. Fikfak sklene, da *lahko potopise jemljemo kot potrebo ... meščanstva po spoznavanju Drugega, ki bi pokazalo na svojevrstnost in pravilnost meščanske identitete; gre za potrebo po razlikovanju med Jaz – Drugi, Mi – Oni.*» (Str. 66) Z izjemo Pavla Turnerja *Ahasverusa* ni nihče problematiziral svoje meščanske samopodobe.

Za narodopisje je bilo v 19. stoletju potopisa konec, tako kakor se je razkrojilo celotno amatersko polje. Specializacija je bila poslej bodisi literarna (subjektivna) ali pa objektivna v obliki opisov dežel in ljudi in statistike, pozneje znotraj disciplinarnih okvirov tudi kot terensko raziskovanje. Avtorjevemu sklepu ob rob morda le to, da je potopisje tudi v 20. stoletju živ žanr, ki bi ga mogli s podobnim spoznavnimi interesi in instrumentarijem prebrati kot tisti medij, ki navsezadnje širšemu krogu bralcev slika podobe o 'drugih' in količi opornike ali meje za samopodobe.

Domoznansko pisanje je drugi večji korpus analiziranih besedil. Fikfak ga najprej definira diferencialno: potopisje uveljavlja *»pogled nase in na Drugega v gibanju, ki poudarja ... doživljanje časa in bežnosti: podoba sveta je neulovljiva, je samo začasna – nasproti temu pogledu je pogled domoznanca usmerjen navzven, v opis 'objektivnega', 'stalnega', tako rekoč 'trajnega' sveta.*» (str. 67) Sledi vprašanje o pomenu domoznanstva za zavest o narodopisnih vprašanjih, ali sodi v osrčje znanosti ali v njeno preddverje, in mnenjih, razgrnjenih ob posvetu o etnologiji in domoznanstvu l. 1989. Skladno s prepričanjem, da *»ni domoznanstva nasploh, govorimo lahko kvečjemu o domoznanstvih, o različnih vidikih, in to ne glede na različno upoštevanje zgodovinskega, zemljepisnega in drugih vidikov, ampak tudi glede na različno pojmovanje razmerja med totalnim in partikularnim, nacionalnim in lokalnim.*» (str. 69) se Fikfaku odpirajo nekatera druga vprašanja: kakšno je obzorje domoznanskega opisa, kakšen delež je pri tem namenjen ljudski kulturi, kakšna je nasploh tradicija opisovanja domačega okolja, kam v znanstveno sistematiko postaviti domoznanske spise, kakšno je razmerje med poljudnostjo in znanostjo. Opredelitev je lahko samo operativna, nominalna: domoznanstvo je *»zbirni pojem za tista prizadevanja, katerih namen je čim bolj podrobno in s čim več strani opisati in raziskati naravno, zgodovinsko in kulturno podobo domače zemlje, njenih prebivalcev in njihove kulture.*» Vidiki so pretežno zemljepisni, zgodovinski, narodopisni, naravoslovni.

Domoznanska orientacija večjih akcij s konca 18. in iz prve polovice 19. stoletja (vojaške karte, franciscejski kataster, akcija nadvojvode Janeza z gradivom t. i. Göthove zbirke) je bila povezana z razsvetljsko državoznansko statistiko. Avtor je previden glede njihove kontinuitete v drugi polovici 19. stoletja. Na to ga je posebej opozorilo gradivo samo, ki se da tipološko razvrstiti po formalnih (tj. po ustanovah) in vsebinskih merilih (krajše, priložnostno krajepisje, šolniške topografije, Zgodovine fará, izdaje Slovenske Matice in monumentalna zbirka *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*), zlasti pa odsotnost sistematičnega seznama vprašanj kot metodičnega pripomočka, tj. vprašalnic, ki so nekakšno vodilo in zagotovilo za enotno in urejeno upodobitev snovi.

Praksa domoznanstva v drugi polovici 19. stoletja je najbližje sodobni etnografski zahtevi, da je raziskovalec v kar se da tesnem stiku z raziskovancem, da je poznavalec 'od znotraj'. Takšen 'privilegirani' položaj so takrat imeli zlasti v zemljepisni in zgodovini izobraženi učitelji in pa duhovniki; produkt njihovega prizadevanja so bile šolniške topografije na podlagi domovinoslovja (*„ljubezen do domovine je vodilo. Implicitni nagib za izobraževanje je vzgoja k poslušnosti, k spoštovanju oblasti in obstoječega sistema, je vzgoja za upoštevanje in sprejemanje obstoječe hierarhije razmerij med različnimi družbenimi plastmi“* /str. 79/) in zgodovine fará.

Šolniškim topografijam so bile vodilo bolj ali manj izčrpno obravnavane naslednje vsebine: geografska in demografska vprašanja, podatki o prebivalstvu (jezik, sorodstveno izrazje, značaj, bolezni, migracije), oris gospodarstva, podatki o šolstvu, cerkvenoupravna ureditev, pomembni prebivalci, zgodovinski podatki in ljudska kultura (šege, navade, prežitki, hrana itn.). Uresničitev manj kakor bolj uzaveščenega 'modela' pa takšne, da jih je mogoče postaviti v preddverje znanosti.

Dela v seriji *Zgodovine far ljubljanske nadškofije* je utemeljil škofijski arhivar A. Koblar, bila so deležna pozitivne historiografske ocene. Razmeroma podrobno dokumentirajo tako splošno spreminjanje družbenih in gospodarskih razmer kakor zginjanje tradicije posebej. Domoznanska dela stanje prebivalstva pogosto predstavljajo v obliki statističnih opisov, ki so postali znamenje ločevanja strokovnega od poljudnega, npr. pri S. Rutarju in Koblarju (mdr. so bile zanje uporabljene matične in družinske knjige), in tudi že problematizirajo status podatkov oz. njihovo verodostojnost. Dela se razlikujejo po tem, od kod zajemajo podatke (sekundarna literatura, arhivski viri, celo lastna avtorjeva raziskovanja), različne pa so bile tudi namere piscev (šolnikov, duhovnikov), skladno z njihovim položajem vzgojne, izobraževalne: *„Ti spisi ustrezajo bistveni dikciji razsvetljenstva, to je govoriti o razumnih odločitvah in dejanjih, z izobraževanjem pripravljati najširše ljudstvo na nastajajočo industrializacijo in z vzgojo usposobiti novo delovno silo. Zgodba teh opisov je na neki način tudi zgodba o kultiviranju nekultiviranih. Spisi prav tako povzemajo ideologijo družbe, ki je skušala ohraniti obstoječa razmerja med družbenimi plastmi in hkrati civilizirati podeželje.“* (Str. 92)

Podobo domoznanstva nazorno dokumentira delo Simona Rutarja in njegove utemeljitev: *„Za etnologa je tu pomembna predvsem trditev o vzajemni pogojenosti med okoljem, v katerem so živeli Tolminci, in med njihovimi navadami, značilnostmi in zgodovino.“* (Str. 93) Nadalje pa seveda to, da je, po Rutarju, utemeljeno pisati zgodovino pokrajin ali manjših področij, ko gre za omenjeno določujočnost okolja na življenje v njem, pa tudi za sorazmerno cerkvenoupravno in posvetno samostojnost, ki je posledica upravnih, političnih ukrepov. Ne le v *Zgodovini Tolminskega*, temveč tudi v *Domoznanstvu poknežene grofije Goriške in Gradiščanske*, Rutarja vodi splošna

razsvetljenska teza o razmerju med naravo in kulturo, ki jo približno pol stoletja pozneje razbiramo v razpravah Franja Baša.

Domoznanstvo poleg tega razpira tudi še danes aktualno razmerje med lokalnim in nacionalnim, celoto in delom, totalnim ali partikularnim; pri tem pa besedil preprosto ni mogoče kar tako postaviti na eno ali drugo stran, le približno jih je mogoče razvrstiti po naštetih nasprotij ali jih postavljati nekam mednju.

Ob izteku 19. stoletja je posebne pozornosti deležen obsežen projekt nadvojvode Rudolfa, *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, obsežno domoznanstvo ali kulturna zgodovina habsburške monarhije v 24 zvezkih, *«kjer pa imajo vse vede (zgodovina, zemljepis, literatura, narodopisje) svoje mesto. Zdi se, da je projekt diferenciacije domoznanstva znotraj tega projekta končan. Delo je pomembno zato, ker so v njem sodelovali tudi pomembni slovenski pisatelji, raziskovalci, ki so jim na ta način podelili status kompetentnega reprezentanta in interpreta regionalnega in nacionalnega (Hubad, Šuman idr.) ... ker je v njem veliko pričevanj ne le o ljudskem življenju, ampak tudi o ljudskem gospodarstvu.»* Projekt je pokazal, *«da pravzaprav ni šlo toliko za razpad pojma domoznanstvo, kot za specializacijo posameznih disciplin; ljudsko življenje se je na tem mestu najdosledneje uveljavilo kot eno osrednjih vprašanj znanstvenega zanimanja. Res je, da ga pišejo in rišejo umetniki in pisatelji, ki pa so morali hkrati zadostiti nekaterim znanstvenim kriterijem in so imeli dovolj ugleda za tako delo.»* (Str. 103)

Slovenci so opisani po petih pokrajinah – Koroškem, Kranjskem, Štajerskem, Goriškem in Trstu, Prekmurju in Porabju, spet v številnih različicah, z raznovrstno pozornostjo do posamičnih dejstev in kulturnih prvin, kljub načelni vsebinski razporeditvi, ki je veljala za vse zvezke. Kakor že pri drugih besedilih je tudi tu opaziti, da se pogledu piscev izmakne tisto, kar ni dovolj posebno ali nenavadno. Sledi skoraj neogibno vprašanje: *«Kaj je tako zanimivo, tako privlačno, da bo bralca pritegnilo, mu povedalo kaj novega? Tu gre vsaj za dve možnosti. Povedati prepovedano, meje so bile tu zelo stroge in ni bilo veliko možnosti; povedati tisto, za kar predvidevamo, da bralec ne ve, ne pozna iz svojega izkustva. Ta želja je bila omejena ali določena še z nečim, namreč s potrebo povedati tisto, kar (posebej v primeru ÖUMiWuB) bo posebej pričevalno in povedno, a tudi izrazito, mikavno in hkrati afirmativno za prebivalce določenega naroda ali določene regije znotraj velikega cesarstva.»* (Str. 111)

Ob avstro-ogrski monarhiji v besedi in podobi je treba videti še to, da se narodopisje (za razloček od zgodovine, zemljepisa itn.) *«osamosvoji in obvelja kot poseben pogled na ljudsko življenje in ljudsko kulturo človeka.»* Poslej tudi poprejšnje domoznanske discipline ne morejo več veljati kot celota, ki jo piše posameznik, *«uspešno se lahko lotijo nalog le specialisti, univerzitetni profesorji, učitelji, muzealci, ki imajo jasno in strokovno izdelan pogled v določeni znanstveni disciplini.»* (Str. 112)

Branje potopisnih in domoznanskih besedil skoz Fikfakovo analizo obsežno argumentira uvodno podmeno o mnogoplastnih narodopisnih zastavkih. Verjetno bi se nam primerilo nekaj podobnega, če bi z enakim pogledom pregledali besedila, napisana v naslednjem, 20. stoletju. Vprašanje, v katerih avtorskih držah bi utegnili najti kontinuiteto, najbrž ne bi bilo odveč. Vsekakor pa bi z »discipliniranimi/disciplinarnimi« besedili, za katera se zdi, da so imela strožje zakoličene 'znanstvene' vzorce, ne imeli nič manj zadreg, če bi jih želeli nedvoumno spraviti v ta ali oni predal.

Ob psevdo- ali protonarodopisju je v drugi polovici 19. stoletja mogoče prebirati strokovno publicistiko (zlasti *Letopis Matice slovenske*, *Kres*, tudi *Ljubljanski zvon* idr.), ki je obsežno priobčala narodopisne sestavke. Iz svežnja vprašanj, ki ga ponuja sam

fenomen strokovne publicistike, se je Fikfak omejil na naslednja, ki govorijo o dilemah narodopisja (3. razdelek knjige – 'Dileme narodopisja'): razmerje raziskovalcev do ljudske kulture, razmerje med pisci – eksperti in drugimi ali med znanstvenim in poljudnim, jezik upovedovanja.

Razmerje izobražencev do ljudske kulture vpeljuje slovit Vrazov premislek: stanovska, izobrazbena, civilizacijska določenost postavljajo prepad, nerazumevanje, kulturno razdaljo med izobražencem in kmetom; dva svetova, dvoje različnih doživljanj sveta, ki sta vedno bila in ostala temelj, najprej za popisovanje in nato raziskovanje kulture. Za razlike in stike med elitno in ljudsko kulturo (pri obeh gre za zbirna pojma, ki povzemata notranjo mnogoterost!) Fikfak meni, da *»so bile v navalu in nuji odkrivanja slovenstva in bogastva lastnega kulturnega izročila potlačene ali spregledane.«* Pozicijo raziskovalcev definira z elitizmom tiste vrste, ki je določal tudi raziskovalce neevropskih kultur; pisci so v ljudski kulturi videli *»neomadeževano, nedolžno podobo«*, hkrati pa tudi *»izvir slovenstva«*. Pomen raziskovanja so videli predvsem v tem, *»da bi se vaščani počutili kot živi nasledniki nacionalnega ljudskega izročila«* (str. 118-9). In v tem je tudi ena od poant mota 'ljudstvo mora spoznati sebe'.

Poleg tega pa pisanje v 19. stoletju prežema misel, kako naj ljudje zboljšajo svoj položaj, kaj narediti za razvoj slovenskega naroda. Ob tem je bil status ljudske kulture ambivalenten. Pisanje o njej je bilo od razsvetljenstva naprej namenjeno na eni strani civiliziranju, tj. ohranjanju obstoječe družbene hierarhije (kršilo jo je npr. pustovanje), na drugi strani pa je proces industrializacije s posegi države, šole in cerkve njeno podobo krušil, jo čistil neciviliziranega. V tem kontekstu Fikfak drugače prebere Janeza Trdino, ki se je dotaknil tem, *»ki so bile preveč 'pritlehne', da bi si zaslužile poštene obdelave ... Trdina je bil tako v tem obdobju predstavnik drugačnih možnosti in drugačnih pogledov; težko jih definiramo kot razsvetljenske, saj so bili posebej njegovi zapiski bližje naturalističnim oblikam pisanja. Njegovi objavljeni, še bolj pa neobjavljeni spisi (po mojem mnenju) niso zanimivi toliko zato, ker (naj) bi odkrivali totalnost družbenih dejstev znotraj razsvetljenske paradigme, marveč zato, ker so odkrivali tisto podpodje, marginalnost in neželjeno podobo vsakdanjosti, ki so bili za druge pisce z raziskovalnimi – narodopisnimi, vzgojnimi in literarnimi ambicijami moteči in za katere so gotovo vedeli, vendar prav tako 'gotovo' niso sodili v horizont spodobnega pisanja.«* (Str. 124)

Ljudska kultura je nadalje dokumentirana kot svet možnosti in zamujenih priložnosti, tudi in prav zaradi civilizacijskega procesa. Vsekakor je ključno, da je v 19. stoletju ljudsko postalo nosilec narodnosti in kulturnosti; za takšno rabo je moralo biti tudi čim bolj 'poenoteno'; v procesu nivelizacije ljudske kulture (tj. bil mdr. predpogoj, da jo je bilo mogoče 'nacionalizirati') pa se je porazgubila vsa notranja diferenciranost, raznovrstnost. *»V osnovi gre za razmerje med civilizacijo in kulturo, kako ju pojmujejo izobraženci, in med kulturo, kakor so jo živeli prebivalci, in tisto, o kateri so izobraženci mislili, da bi jo morali živeti.«* (Str. 127) Razsvetljenstvo je segmente ljudske kulture zatiralo kot nazadnjaške, necivilizirane, romantika pa je nekatere zamolčevala, jih prevajala, prirejala ali očiščevala, da bi pomen ljudske kulture zasijal v čim ožarjenejši svetlobi. Vzorec zadeva lahko vse prvine, tja do primarnega izrazila – jezika.

Nacionalni moment je tudi še v drugi polovici 19. stoletja okrepljen z (jugo)slovanskimi zaveznitvi; narodopisni spisi so služili utemeljevanju posebnosti slovenskega in slovanskega v obrambi pred germanskim.

Eno od dilem narodopisnih predstavitev vidi avtor v vprašanju, kdo je subjekt/objekt opisa, ki je bilo od Kremenškovich razprav naprej zastavljeno kot privilegiranje bodisi

kulturne sestavine ali človeka in človeka kot nosilca (posameznik, kolektiv): *»v folklorističnem zapisu je posameznik zveden na predstavnika naroda, katerega prevedeno pričevanje je vredno zapisa, v razsvetljenem zapisu pa gre za redukcijo posameznikov na njihovo kolektivno predstavo.«* (Str. 138)

Dilema znanstveno – neznanstveno se na Slovenskem izostril v obravnavanem obdobju. Če je bilo sredi 19. stoletja še splošno sprejeto, *»da lahko v slovenskem jeziku vsi delajo na področju narodopisja, zemljepisa, ljudopisja (kot še marsikaj drugega) in da lahko vsi prispevajo k njegovemu razcvetu,«* je v 80., 90. letih postalo izobraženi javnosti jasno, *»da lahko to zares pošteno naredijo le profesionalci, univerzitetno izobraženi ljudje; primerno poučeni amaterji so lahko le dobri oskrbovalci gradiva, pri čemer mora strokovnjak iz tega gradiva oblikovati predmet za preučevanje.«* (Str. 141) Meje so bile postavljene na ravni izobrazbe (univerzitetni možje), jezika in mesta izjavljanja. Konkretno je to pomenilo objavljati v filoloških strokovnih časnikih, imeti objavljene biografije in bibliografije, korespondenco, kritike, polemike ipd. Vse drugo – zunaj filološkega konteksta – je veljalo za polznanstveno, obrobno. Za slovenske razmere ne more ostati spregledano, da je bil znanstveni diskurz eksteritorialen (graška, dunajska, praška univerza) in ekslingualen (nemško pisan). Slovensko beročih naslovnikov ni bilo veliko, slovenski časniki (*LZ, LMS, Kres*) so bili prisiljeni ustrezno prilagajati znanstvena besedila širši javnosti (npr. Krekov *Uvod v slovansko literarno zgodovino* bi imel omejeno bralstvo, Krek se s slovensko pisano razpravo ne bi mogel uveljaviti v nemškem univerzitetnem okolju; po drugi strani pa je dokazal 'slovensko' usposobljenost v znanosti). Narodopisje kot znanost je bilo tako spočeto v filologiji, zgodilo pa se je, kakor velja splošno za znanstvene reze, ko so stari načini obravnav nezadostni, ko so problemi neustrezno zastavljeni ali presežajo spoznavne dosežke – v Krekovem *'Uvodu...'*, Štrekljevem načrtu za *Slovenske narode pesmi* in Murkovem poročilu z napotki slovenskemu narodopisju: *»Do epistemološkega preloma v ukvarjanju z narodopisjem je prišlo, ker sta bila postala obstoječe ljudsko izročilo in kultura premalo podrobno in neustrezno zapisana; prav tako je stalno izpopolnjevanje pravil in tehnik zapisa in opisovanja samega v očeh sodobnikov pomenilo zanikanje obstoječega in je ustvarilo prag, ki se ga je dalo prestopiti z drugačnim prijemom, v tem primeru z novo znanstveno metodologijo in teorijo, ki jo je omogočilo šele strokovno izobraževanje zapisovalcev in raziskovalcev.«* (Str. 146-7)

Diskurz sam je postal privilegij posvečenih, vpleten v znanstvene referenčne mreže: stiki med znanstveniki, raba znanstvenih pripomočkov, zgledovanje pri že uveljavljenih starejših strokovnjakih. Tako so se oblikovale nekakšne 'tipične skupine piscev', zarisljive na podlagi korespondenc, jezika, prostora objav (predvsem takratnega časopisja), žanrov, *»ki so verjetno bolj povedne, kot so razvrščanje, polariziranje na levo ali desno, napredno in nazadnjaško, razsvetljenko in romantično«* (str. 150).

Pomemben premik, ki ga vpelje pisec, je torej – ne le ali manj vsebina, torej narodopisne teme, temveč produkcija, modus operandi, skoz katere so nekatere teme postajale predmet znanosti, kar zaobseže tudi vprašanje, komu je bilo pisanje namenjeno (poučnost, učenost). Skoz takšno izhodišče avtor tudi s te strani pojasni obstranski položaj Janeza Trdine in njegove etnognozije zunaj nasprotja razsvetljenstvo – romantika (str. 151-153).

Med 'dilemami narodopisja' v predznanstvenih in znanstvenih zasnutkih je tudi vprašanje jezika. Avtor neogibno pozornost do jezika utemeljuje z naslednjim: je osnovno orodje, s katerim se zapisujejo podobe sveta o sebi in drugih; postavlja razmerja moči med družbenimi plastmi (knjižni jezik / narečje) in raziskovalcem in raziskovancem;

odseva oblikovanje specifičnih strokovnih besedišč; količi meje med znanstvenim in laičnim diskurzom. In zaradi vsega naštetega ni nikoli nevtralen. 'Jezik Drugega' postavlja v ospredje vprašanje jezikovnih neporazumov, v našem primeru med raziskovalci in raziskovanci, ki so posledica družbenokulturne razdalje med njimi, oz. težav ustreznega dekodiranja sporočil. Torej najprej v 'raziskovalski' fazi in nato v obliki predstavitve. Pri tem velja upoštevati dvojno oz. trojno strukturiranje besedila v uveljavljeni retorični tradiciji, ki nikoli ne zmore biti, kakor je nekje zapisal Geertz, *res facta*, temveč je vedno le *res ficta*. Vsekakor pa zahteva pripovedno oblikovanost, ki predpostavlja logično sosledje pomenov, neogibno, da jo naslovnik (bralce) sploh lahko sprejme, razume in se poisti z izkušnjami drugega. Implicitna ji je določena mera posploševanja, ki jo etnologi dobro poznamo zapisano zlasti v obliki t. i. etnografskega sedanjika (str. 166-174). Konkretno – tretjeosebna pripoved v etnoloških in antropoloških besedil prinaša podobe nekonfliktnega, harmoničnega sveta, časovno in socialno razdaljo do opisovanega, vzpostavlja kolektiviteto, posplošitve in tipizacije («Ljudje delajo to in to...»), odseva navidezno pisčevu nevtralnost, navsezadnje tudi 'znanstveno' držo: *«legitimen je bil tisti pogled, ki je z odsotnostjo prve osebe in s tretjeosebno pripovedjo ustvaril občutek objektivnosti. Odsotnost prvoosebne govora je v obstoječi znanstveni govorici časa pomenila in predpostavila neposreden dostop do resničnosti. Opisati stvari 'take kot so', brez prispevka osebnega pogleda, videnja, skratka brez stališčnih propozicij.»* (Str. 169-170) Med to formo in njenim načelnim nasprotjem, tj. prvoosebno pripovedjo, Fikfak v obravnavanih delih previdno lušči vmesne, hibridne sloge upovedovanja, ki razkrivajo pripovedovalce/opisovalce, njihove namere, razumevanje in prevajanje 'jezika Drugega'. *«Narodopisec izdeluje in prevaja besedilo – tekst ... Zato ni le poustvarjalec, ampak po svoje kar stvarnik ljudskega izročila; natančneje, je tisti, ki določa, kaj je izročilo, kaj je vredno zapisa in kako naj še potem ostane izročilo ... Narodopisec, etnolog, raziskovalec ljudske kulture je v vsakem primeru postavljen pred težke izbire: rešitev, ki se nakazuje znotraj teh razmislekov, je v tem, da zmore in zna svoje izbire in postopke premisliti, ... jih dovolj upoštevati pri zapisu in interpretaciji ter jih dovolj nazorno predočiti tudi naslovniku. Prav tako mora reflektirati tudi svoj položaj ne le znotraj vede in njene retorične tradicije, ampak tudi podobe sveta, za katero se zavzema.»* (Str. 181)

V tem obzorju se oblikuje tudi jezik, kot jezik discipline, ta se navsezadnje z njim definira. V narodopisnih besedilih 19. stoletja se je polagoma ostrilo besedišče za opisovanje vsakdanjega in prazničnega življenja ljudi (npr. šege, navade, običaji).

T. i. ilustrativno gradivo (slike, risbe ipd.), danes vsekakor pomemben medij predstavitve, v narodopisnih delih 19. stoletja ni imelo opaznejšega mesta vse do serije *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, kjer so najpogostejše podobe pokrajin in mest, ljudskega stavbarstva in arhitekture, oblačilne kulture, človeške fiziognomije, obrti in industrije, tudi šeg in navad in pripovednega izročila. Pri tem avtor razkrije dvojen pomen upodobitev: *«na eni strani gre za informacijo o posebnem, drugačnem svetu, o njegovih mikavnih prvinah. Obenem postanejo podobe, posebej na ravni ikonografije [npr. velikonočni žegen (154), pokrivala (209)] ali 'narodne noše] meja ali definirana razlika med bralcem, ki zna brati nemško besedilo ali si lahko kupi serijo knjig, in med upodobljenimi objekti opisa; gre za odkrivanje drugačnosti, ki afirmira narodopisni pogled in koncept brezčasnega, umirjenega in harmoničnega kolektiva podeželja.»* (Str. 192)

Nekoliko obširnejše potovanje skoz Fikfakovo delo se zdi nujno, saj šele ob izčrpnjejši predstavitvi njene »vsebine« bralce lahko vidi, kako drugačna vprašanja in odgovore

ponuja interes, zapisan eksplicitno s stališča analize etnološko relevantnih besedil. Zgoščeno jih avtor povzame v 'Epilogu', kjer zaokroži probleme raziskovanja disciplinarne zgodovine in znanstvenih vprašanj na eni strani in na drugi spoznanja, ki jih prinaša pozornost na žanre in jezik, njune socialne, nazorske idr. implikacije v 19. stoletju.

Zadrego, celo nezmožnost, ki se je zaveda vsak raziskovalec »človeških stvari«, da z ene točke ali naenkrat nikoli ne moremo videti ali ugledati celote, je v sodobnem humanističnem govoru mogoče presegati le z mnogostranimi osvetlitvami in menjavami opazovalskih položajev. Eno od sporočil tega metodološko in teoretsko izjemno informiranega dela, ki presega predstavljena spoznanja o narodopisju 19. stoletja, je napatilo k nenehnim iskanjem novih poti in samopremislekom, pluralizmu pogledov in metod. Ker se disciplinarno/disciplinirano podjetje navadno noče sprijazniti z dejstvom, da (po Leirisu) »lahko ujameмо le senco in ne plena,« naj zato vsaj prizna, *da vidimo, kar ve(rjame)mo, in ve(rjame)mo, kar vidimo.*

Ingrid Slavec Gradišnik

Marija Stanonik, *Od setve do žetve: Interpretacija in konkordanca svetopisemskih motivov v slovenski slovstveni folklori*. Ljubljana: Družina, 1999. 238 str., ilustr.

Dr. Marija Stanonik, avtorica in urednica številnih znanstvenih in strokovnih del, je leta 1999 svoj znanstveni opus dopolnila z obsežno študijo, ki je širokemu področju njenega zanimanja dodala novo dimenzijo. Pod drobnogled je namreč vzela razmerje med svetopisemskimi motivi in njihovim odsevom v – kot sama poimenuje – slovenski slovstveni folklori.

Avtorica z izčrpnim pregledom svetopisemskih besedil in njihovim odsevom v slovenskem izročilu opozarja na prežetost slovenske kulture s svetopisemskim izročilom. V samem uvodu poudarja misel, da »nobeno vredno in pomembno znanstveno delo o slovenski duhovni kulturi ne more mimo njenih krščanskih sestavin« (str. 7). Poglobitev v samo vsebino pričujočega dela skuša to misel utemeljiti na več načinov.

Paleta stičišč slovenske slovstvene folklore in Svetega pisma je izredno široka. Avtorica jo razgrinja s pozornim sledenjem biblijski vsebini in razbiranjem njenega odseva v vseh razsežnostih slovenske slovstvene folklore. Tako sistematično razkriva vezi, ki so v zavesti že davno zgubile prvotno sled, in povezave, ki so z ustrezno razlago popolnoma jasne. Metoda obravnave je izrazito primerjalna. Šele tak pregled v vsej polnosti razkriva, kako so ljudje črpali iz svetopisemskih besed, metafor in motivov ter to povezovali s svojim vsakdanjkom in praznikom. Povezave so zanimive tako tam, kjer so vidne v svoji neposredni obliki, kakor tam, kjer je njihovo sorodnost moč čutiti le še v izrekih, šalah in raznih besednih zvezah. Prepletanje pa je živo tudi še danes, čeprav ga sekularizirani čas vedno bolj izriva iz zavesti.

Avtorica je torej želela razkriti, »kako se skozi čas odlomki Svetega pisma pretakajo v življenje« (str. 8-9). Navzočnost svetopisemskih motivov v slovenski slovstveni folklori je poiskala v izboru več kot tisoč enot, časovni okvir zbranega gradiva pa zajema približno zadnjih sto petdeset let. Čeprav govori o »pretakanju v življenje«, se je odločila za sinhroni vidik in se je odrekla iskanju prepletov svetopisemskih besedil in slovenske